

Onde o mundo se chama Celso Emilio Ferreiro. Apuntamentos sobre a actividade asociativa e literaria de Celso Emilio Ferreiro en Madrid¹

Ana ACUÑA
Universidade de Vigo

1. INTRODUCCIÓN

Convócanos neste día a figura de Celso Emilio Ferreiro con motivo do centenario do seu nacemento (Celanova, 1912 - Vigo, 1979). Estaba previsto que fose don Xesús Alonso Montero quen falase do homenaxeado. Por razóns de forza maior, acompañavos quen iniciou a súa vida investigadora cun artigo sobre Celso Emilio no primeiro número da revista *Madrygal* (Acuña 1998), precisamente baixo o maxisterio de don Xesús.

Titulo a miña intervención “Onde o mundo se chama Celso Emilio Ferreiro” –título tomado da homenaxe que se lle tributou ao poeta en Madrid trala súa morte– porque pretendo

-achegarme á etapa madrileña de Celso Emilio (á súa vida e ao seu labor asociativo e literario) e, ademais,

-aludir aos seus continuadores, é dicir, a aqueles madrigales que tomaron o nome de Celso Emilio para bautizar as súas actividades a prol do recoñecemento da cultura galega.

No fondo, quero chamar a atención sobre a presenza e relevancia dos madrigales, esoutra alteridade na extraterritorialidade en palabras de Fermín Bouza Álvarez. Impórtame recuperar os querer e mailos faceres daqueles que foron quen de conformar, nunhas circunstancias complexas, un discurso literario (e identitario) galego en Madrid. Mañá analizarase o discurso literario (e identitario) elaborado polos poetas do Grupo Bilbao, hoxe pola tarde o creado nun espazo paraugas como foi Sargadelos, pero agora tócanos falar dun escritor galego que habitou Madrid nunha época descrita polo profesor Carlos París (2006: 314) nos seguintes termos:

Las manifestaciones se multiplican en todo el país, en un alarde que poco antes no podía soñarse. Las multitudes que se movilizan no son comparables ya con los grupos que en el histórico “1º de mayo” arriesgadamente aparecían en avenidas y plazas para conmemorar la fiesta del trabajo. Las consignas, coreadas multitudinariamente, reclaman “libertad y amnistía” para los presos políticos, así como en las nacionalidades “estatutos de autonomía”. También sale de las gargantas un “España mañana será republicana”.

2. O SEXENIO MADRILEÑO DE CELSO EMILIO FERREIRO (1973-1979)

O 10 de maio de 1973 Celso Emilio –e con el parte da súa familia– é un emigrante retornado dende Venezuela, un retornado non á Galicia que soñara, senón a Madrid. Nesta cidade “o poeta traballaría como redactor de *Tribuna Médica*, traballo que lle proporcionou Álvaro Gil²” grazas “en boa parte, ás xestións de Victoria Armesto e Augusto Assía” (Alonso Montero 1982: 27-28).

O escritor de Celanova elixiu Madrid como destino porque aquí é onde ten o seu medio de vida e non en Galicia. Nunha entrevista póstuma (Castelo 1981: 37-38) incidía en que “A cousa é moi sinxela [...] Eu xa viñen de Venezuela cun posto de traballo en Madrid. Pero estar en Madrid tamén é estar emigrado en certa maneira”. O proxecto de futuro fora anunciado dous anos antes nunha carta datada en Caracas o 18/11/1971 (Alonso Montero 1989: 53):

O meu proieuto de regreso está en marcha. Agora ofrécenme un posto de traballo en Madrid, cidade na que, de momento, non me desagradaría vivir, posto que está perto de Galicia e, o mesmo tempo, permitiríame manterme alonxado dos pico-

¹ Este texto reproduce a intervención da autora na Universidad Complutense o 16 de maio de 2012. O meu agradecemento á UCM pola oportunidade de vivir as Letras Galegas en Madrid! Grazas tamén aos responsables da presenza do galego no Espazo das Linguas Ibéricas e na Universidade Nacional de Educación a Distancia.

² Álvaro Gil, presidente do consello de administración de *Tribuna Médica*, encárgalle a dirección da revista do mesmo nome.

teos e rencillas do seu pequeno mundo literario, no que tería que entrar en caso de residenciarme ehí.

Nesa e noutras misivas (13/12/1972 e 15/3/1973), Celso Emilio parece consciente de como debe ser o seu comportamento na España franquista “estar calado e quedo”. Con todo, o seu fogar madrileño (primeiro no Paseo de las Delicias e despois en Juan Bravo) actuará sempre como unha especie de embaixada cultural de Galicia. Por alí pasaron e pararon Ernesto Cardenal, Vicente Araguas, Víctor Freixanes e unha longa restra de nomes imprescindibles na cultura xa universal.

3. ACTIVIDADE ASOCIATIVA DE CELSO EMILIO FERREIRO EN MADRID

Dende a súa chegada, Celso Emilio Ferreiro manterá un estreito contacto cos galegos presentes en diferentes espazos e organizadores de distintos rexistros. Por outra parte, a súa personalidade carismática fará que sexa solicitada a súa intervención como símbolo da cultura galega. Para facernos unha idea da súa recepción naquelas datas, botamos man dunha cita de Víctor Freixanes (1980: 24):

Prá miña xeneración o nome de Celso, xunto co de Neruda, Machado, Miguel Hernández, César Vallejo, Celaya ou Blas de Otero, por poñer soio os casos máis sobranceiros, está escrito no capítulo da poesía mais furadora da tebra, descubridora das primeiras sensacións de solidariedade, humanidade, compromiso, socialismo. Galicia, irmán, lingua, dor, dignidade, dereitos humanos, compañeiros, man, pedra... esas verbas agarimeiras e fondas que cada quen aloumiña no mais íntimo da súa historia personal.

Lémbrese que nas autopoéticas Celso Emilio deixou escrito o compromiso do poeta co seu tempo e a súa terra, tanto na de 1955 como na de 1972. Da primeira (Fernández del Riego 1955: 269-270) parécenos relevante a súa afirmación de que “O poeta –queira que non– vive no seu tempo, o *quid divinum* do seu oficio consiste en saber interpretalo e ser o seu voceiro”. Se, ademais, o escritor consideraba que os seus compañeiros de oficio literario debían “mergullarse con desespera-

do esforzo no mundo social da nosa terra”, entenderemos mellor que Celso Emilio se preocupase por ampliar os espazos dos madrigalegos.

3.1. O ATENEO DE MADRID

A primeira entidade asociativa na que participou Celso Emilio Ferreiro á súa chegada á capital foi o Ateneo, espazo de encontro, de formación intelectual e lugar obrigado para oír conferencias.

En 1974 créase unha Aula³ de Cultura Galega que será dirixida por Celso Emilio Ferreiro. Aínda que debeu ser admitido como socio o 1/7/1974 (así figura no seu carné), o nomeamento data de maio dese ano. O autor ten explicado (Castelo 1981: 37) a historia da súa designación e o porqué da súa aceptación do cargo:

iban nomear presidente do Ateneo a Cela. Cela foi o que inventou o das aulas vasca, gallega e catalana, e o ministro aceptoullo, antes de non aceptar o cargo de presidente. Tiña tamén propostos nomes, entre eles o meu. Cando despois Cela non acepta e nomean a Carme Llorca, esta atópase xa co esquema feito. Designanme e eu, despois de consultar cunha serie de amigos, aceptei porque sempre estimei [...] que alí onde había unha parcela, unha fivula de liberdade, habíase que meter para loitar precisamente pola liberdade.

Este novo espazo madrigalego, que comeza a funcionar en outubro, non estará exento de polémica pola súa posible identificación co discurso dos dominadores. O feito de non abandonar a Aula tralas manifestacións da presidenta do Ateneo menosprezando as culturas minoritarias, supúxolle a Celso Emilio a crítica tanto dos galegos da metrópole como dos galegos da periferia madrileña. Celso Emilio explicáballe a súa decisión a Víctor Freixanes (1982: 160):

cando aceptei a dirección da Aula esas declaracións que lle atribuíron a Carme Llorca –e que ela desmentiu– xa estaban feitas, pero a min non me importou nada que a devandita señora dixera que non lle interesaban as literaturas “regionales” porque tal afirmación, caso de existir, procedería do gosto personal de cada quen, que ún debe respeter. En segundo termo: a min sempre me parecêu positivo aproveitar toda ocasión de traballar por

³ Aula de Cultura Galega e non “Cátedra”. Nalgunha invitación aparece como “Aula de lingua y literatura gallega”.

Galicia e penso que dar a coñecer o noso particularismo cultural e social, así como manter unha escola de lingua galega na capital do centralismo español é un bó traballo a prol da nosa terra.

As razóns dadas por Celso Emilio non resultaron convincentes para todos (VV.AA. 1989) que non podían entender que unha figura carismática como Celso Emilio non se seguise resistindo ante o poder. Daba a impresión de que o poeta de Celanova se procurara un acomodo económico non ben visto polos que foran os seus compañeiros de viaxe ideolóxica e política. Pero o “acomodo” parece que non existiu (Porteiro / Perozo 1981: 121-122):

Eu acepto o cargo de Director da Aula de Cultura do Ateneo sen percibir soldo algún, aínda que moita xente pensa que eu gano coma un Ministro ahí. [...] Entón, o Ateneo (prós que pensan e falan desa maneira acusándome a min), é unha Sociedade que ten 5.000 socios a meirande parte mozos, e cáseque todos de esquerda, e isto na época de Franco; e alí levábanse conferenciantes e decíanse cousas que non se podían decir noutras partes de España. [...] eu levéi a Aula a todo o mundo e dixo cada quen o que quixo sin ter que pasar censura nin nada. Logo eu coído que fixemos unha boa labor, que iso é o que había, denantes de nada, que contemplar e considerar.

A pesar da polémica, existe unanimidade na valoración positiva das actividades públicas da Aula de Cultura Galega do Ateneo. As palabras de Xesús Alonso Montero (1982: 28), as de Daniel Cortezón (1991: 57) e as de Xosé Soto corroboran que Celso Emilio non acurrou o abano dos discursos ideolóxicos galeguistas. Indicábanos o último⁴:

O labor de Celso Emilio á fronte da Aula de Estudos Galegos do Ateneo foi moi importante, non só pola influencia do seu prestixio como poeta senón tamén pola súa bonhomie á hora de limar

aristas entre persoas de pareceres discordantes. [...] no tardofranquismo, quen quixo escoitar, escoitou no salón grande, o informe dramático sobre a lingua galega que Xesús Alonso Montero expuxo nunha soberbia conferencia. E tamén quen quixo escoitar a Valentín Paz Andrade, escoitoulle o seu alegato a prol do desenvolvemento de Galicia. O que antecede vén avalar a importancia do labor ateneístico en toda hora, e máxime nos anos da xa reconquerida liberdade “formal”, tan ben aproveitada por Celso Emilio para desprezar as velas da “lingua proletaria” do noso pobo, nunha oferta de tribuna á intelectualidade galega en Madrid... [...] nunca habían de fallar os Borobó, Fariña Jamardo, Tobío, Daniel Cortezón, Valenzuela, Mariví... e unha chea de galegos por-riba-de-toda-circunstancia.

Ademais das conferencias⁵, as actividades da Aula de Cultura Galega dirixida por Celso Emilio centráronse nas clases de galego, presentacións de libros, representacións teatrais e lecturas poético-musicais. Actos todos eles na liña dos obxectivos indicados polo seu director dende o comezo: “formar un equipo de gallegos ilustres, residentes en Madrid, y confeccionar unos seminarios sobre arte, literatura, lengua e historia de Galicia. Si son aceptados, bien; y de lo contrario cojo la puerta y me voy” (*La Voz de Galicia*, 15/5/1974, p. 11).

Trala morte de Celso Emilio en 1979, o Ateneo –sen a Aula de Cultura Galega– seguiu acollendo actos de galegos (homenaxes ao propio Celso Emilio, a Blanco Amor, a Curros Enríquez⁶...) como un espazo-paraugas ata o rexurdimento da Aula nos anos noventa.

3.2. A IRMANDADE GALEGA

Dende o ano 1978, Celso Emilio preside unha asociación de madrigalegos coñecida como Irmandade Galega⁷. Nun primeiro momento presidiu a xunta promotora e logo a asociación xa constituída.

⁴ Comentarios electrónicos enviados á autora deste texto dende abril ata decembro de 2007.

⁵ No Ateneo disertaron, non só o propio Celso Emilio e os seus máis directos colaboradores (Daniel Cortezón, Xosé Fariña Jamardo e Isaac Alonso Estravís), senón tamén moitos galegos procedentes da metrópole (Xosé Mª Álvarez Blázquez, Eduardo Blanco Amor, Xesús Alonso Montero...) e da diáspora americana (presidente do Centro Galego de Bos Aires).

⁶ Noticia en *El País*, 21/2/1980, p. 25.

⁷ O xermolo de Irmandade Galega parece proceder de finais dos setenta, aínda que os documentos fundacionais remiten para abril de 1978. A “Acta de constitución da asociación” data do 27/4/1978 e nela cítanse: Celso Emilio Ferreiro, Raimundo Patiño, Fermín Bouza, César Arias, Inés Canosa, José Fariña Jamardo, Luis Ferreiro Laredo, Augusto Araujo Trigo, Jose Constante Bermúdez Hermida, José Luis Aradas Otero, Leopoldo Rodríguez Regueira, María Río, José Luis García Ferreiro, Enrique Ortiz Alonso, Carmen Gómez Cobas, Ramón de Valenzuela Otero, M^a Fe Díaz Teijeiro, Luis Lage de la Fuente, Mª Esther Folgueiras Alonso, Fernando Pérez Costas, Carmen Pena, Alfonso Varela Agrelo, Mª Victoria Villaverde Otero, Carlos Moirón Prieto,

Como escribimos noutro lugar (Acuña 2009), o nacemento de Irmandade Galega debe contextualizarse nun anos de febre asociativa e política tamén na metrópole galega e como “deriva” da APG⁸, grupo escindido da AN-PG⁹. Nesta deriva tivo moito que ver o vigués Delfin Mariño, docente en Telecomunicacións, e os posteriores contactos con persoas que eran carismáticas pola súa vella auréola de resistencia (Celso Emilio, Ben-Cho-Shey, “o fiel” Mosquera, Xoán Portela, Reimundo Patiño e César Arias), con mozos que tiveran un certo compromiso no 68 santiagués (Fermín Bouza, Ezequiel Méndez e Vicente Araguas) e con algunha figura, tal a de Inés Canosa, que actuaba como imán oculto dos rexistros públicos e disfrazados que tiñan lugar na galería/librería Sargadelos en Madrid.

Basicamente, Irmandade Galega estivo formada por xente letrada: estudantes e profesionais. O estudantado era o elemento máis activo do grupo (sobre todo o de carreiras técnicas e de xornalismo) e este valorará moi positivamente a amálgama. Velaquí as palabras de José Escudero¹⁰: “O bonito é que era interxeracional, para os vellos era como pasar o testemuño. Era emocionante.”

Irmandade Galega, xa dende a presidencia de Celso Emilio, caracterizarase por:

- amosar e mesmo reivindicar unha conciencia maioritariamente “nacionalista” como vía para superar a súa subordinación. O mellor exemplo é a implicación no proceso de redacción do Estatuto Galego,
- manter un discurso e unha práctica propios a través de proxectos de resistencia (reunións e ceas clandestinas, creación do voceiro informativo *Raigame*; organización de clases de lingua, teatro, música e danza; organización de conferencias, exposición de arte popular galega, actividades de divulgación e propaganda, organización de debates sobre o Estatuto, colaboración na editorial Brais Pinto e Cadernos da Gadaña...),
- crear redes sociais comunitarias fóra dos límites do grupo (Asociación Familiar da Alameda de Osuna, Ateneo),
- ocupar espazos sociais marxinais (o mercado do Rastro, o local social de Prosperidad...),

pero tamén crear contraespazos de resistencia de seu (pisos alugados e propios coma o de Celso Emilio).

3.3. OUTROS (CONTRA)ESPAZOS

Ademais do Ateneo e de Irmandade Galega, Celso Emilio moverase noutros espazos vinculados ao seu labor como conferenciante (Sargadelos, colexios maiores...) e como participante en xuntanzas máis ou menos literarias (Gijón e Enxebre Orde da Vieira).

Nos colexios maiores (sobre todo no San Juan Evangelista) e en Sargadelos desenvolveu o poeta novos papeis como presentador e conferenciante, ademais de recitador. Desta súa actividade temos noticia a través de Vicente Araguas e Víctor Freixanes. Reproducimos unhas palabras deste último (Freixanes 1982: 139-140):

A primeira vez que vin a Celso foi nun Colexio Maior da Cidade Universitaria, que tiña anunciado un recital dos seus poemas [...] Celso chegou cunha carpeta e un traxe gris [...] e léu poemas [...] Había xente nas escaleiras, recostada nas paredes, de pé, deitada no chan.

Á xuntanza anual da Enxebre Orde da Vieira, cuxa actividade principal era unha cea na que se outorgaban unhas mencións honoríficas, asistiu Celso Emilio e mesmo escribiu o “Capítulo General” do ano 1976 (crónica do encontro celebrado no tempo do entroido e no que actuara como mandador).

En canto ao Gijón, este converteuse no fala-doiro de tódolos sábados. Segundo Daniel Cortezón (1991: 55-56) foi ao instalarse Celso Emilio en Madrid:

Cando comezamos atoparnos na tertulia galega do café Gijón e a estreitar afinidades e lazos persoais e interfamiliares. [...] Lembro entre os contertulios decote a Alvaro Gil, Borobó, Blanco Tobío, Nieto Taladriz, Gamallo Fierros, Fariña Jamardo, Gonzalo Fernández, o maxistrado Evaristo Mouzo, o torero “El Estudiante”, Augusto Burdeos, Augusto Assía, Ben-Cho-Shei e o seu inseparable Mosquera, Isaac Alonso Estravís, Baldomero

Rafael López Díaz, Francisco Javier Vaz Guerrero, Ana González Real, Delfin Mariño Espiñeira. Todos eles acabarían sendo parte da xunta promotora ata que, nunha asemblea xeral de socios, se constituía unha xunta directiva.

⁸ A APG creouse o 10/10/1976.

⁹ O grupo da AN-PG en Madrid creouse en 1975. A presentación pública e legalizada tería lugar en abril de 1978.

¹⁰ Correspondencia electrónica mantida coa autora deste traballo entre 2007 e 2008.

Isorna, Valenzuela, o poeta Oroza, Luis Cabo, e algúns máis.

Á parte do seu labor á fronte do asociacionismo madrileño, Celso Emilio era solicitado para participar en actos literarios da cultura hispánica e dos que temos noticias na hemeroteca de xornais como *El País*. Lauro Olmo (1991: 152) recordaba algúns:

Participamos juntos en sendos homenajes a otros dos portavoces populares. En el de Antonio Machado, del que leímos ante las puertas de la Real Academia de la Lengua su discurso de ingreso, que él no pudo pronunciar. Y en el de Blas de Otero, otra de las doloridas y entrañables voces que han enmudecido.

O éxito extragalego de Celso Emilio parece deberse, en palabras de Daniel Cortezón¹¹, “máis ao prestixio político que poético. E o prestixio del estaba baseado no seu esquerdismo”. Neste sentido, o profesor Alonso Montero considera que o poeta galego presenta algo que non posúen os grandes poetas sociais contemporáneos en lingua castelá (Blas de Otero e Celaya): o acento popular e proletario dos seus versos, o ser unha voz con acento de Terceiro Mundo. Mentres Blas de Otero e Celaya escriben dende Bilbao ou Madrid, Celso Emilio Ferreiro é a voz dunha comunidade de campesiños e de emigrantes –engadimos nós– nos arrabaldes de todo o mundo (Harlem, Viet Nam, Galicia...).

4. ACTIVIDADE LITERARIA DURANTE A ETAPA MADRILEÑA

4.1. LABOR LITERARIO

Celso Emilio foi poeta toda a súa vida e nos anos madrileños editou poemarios distintos. Se *Onde o mundo se chama Celanova* (1975) está inzado de versos amorosos e evocadores da infancia en Celanova, *Al César enano* (1975) é unha recompilación antifranquista asinada baixo o pseudónimo de Stow kiwoto Lumen.

Debemos engadir *A taberna do Galo* (1978),

unhas “Memorias de nunca” que xamais chegou a publicar e outros eidos cultivados polo escritor de Celanova: a tradución, a edición e a supervisión da súa propia obra e da biografía sobre Curros Enríquez, os prólogos e os artigos (Requeixo 2004: 39-43).

Interésanos deternos, por pouco coñecida, na colaboración do escritor no xornal *ABC* onde exerceu un importante labor de crítico literario.

4.2. CELSO EMILIO CRÍTICO LITERARIO NO *ABC* ENTRE 1977 E 1979

Aínda que o autor de *Longa noite de pedra* xa comentara libros na súa etapa pontevedresa de *Finisterre* (revista mensual ilustrada dirixida por Emilio Canda e da que foi redactor xefe entre os anos 1943-1945), non é comparable á importancia do seu labor crítico trinta anos despois no *ABC*.

A sección de Celso Emilio no periódico madrileño titulouse “Escrito en gallego” e inaugurouse o xoves 8 de decembro de 1977. Ese día, o diario madrileño *ABC* iniciaba un suplemento cultural denominado “Mirador Literario” coa seguinte presentación:

los libros escritos en lengua catalana y gallega tendrán en las plumas de Josep Meliá y Celso Emilio Ferreiro sendas garantías de acierto y competencia [...] Celso Emilio Ferreiro es un agudo ensayista de temas literarios y el primer poeta de lengua gallega hoy.

“Escrito en gallego” ofrece unha excelente panorámica da literatura galega¹² e unha boa mostra dos seus escritores. Parafraseando as palabras do poeta, a propósito do libro *Galicia no ano 2002*, estamos ante “una nómina bastante completa, en la que, si bien no están todos los que son, si son todos los que están”.

A nómina de autores e a atención a todos eles apuntan á súa visión de conxunto das necesidades do sistema literario galego (insístese, sobre todo, nas deficiencias do mundo editorial). Consciente do seu papel, Celso Emilio Ferreiro visibiliza aqueles autores que non mereceron a atención do canon galego establecido na metrópole (caso de

¹¹ Palabras referidas á autora deste texto en setembro de 2004.

¹² Das 92 recensións redactadas (88 libros, coa repetición dun deles, e 2 revistas, unha delas reiterada) 18 pertencen ao xénero narrativo, 22 ao poético, 3 ao teatro, 4 son traducións doutras linguas para o galego e 41 libros de ensaio. Máis información en Acuña e Pereira (no prelo).

Antón e os ñocentes de Xosé Luís Méndez Ferrín) sen deixar de comentar os aspectos negativos das obras nin de disentir cos prologuistas cando o consideraba oportuno.

As súas críticas exemplifican os avances vividos, a finais dos anos setenta, na narrativa galega (xurdimento de escritores novos, creación de premios...), na poesía (aparición de colectivos poéticos como Alén, coexistencia xeracional, creación de premios...), na dramaturxia (fundación da Mostra de Teatro de Ribadavia, nacemento de compañías independentes...) e no ensaio (sobresaen os estudos relacionados co idioma, ademais dos relativos á música, economía, muller, relixión...), sen esquecer as traducións ao galego (de autores clásicos e contemporáneos) nin as publicacións periódicas (*Senara e Encrucillada*).

5.A MEMORIA DE CELSO EMILIO FERREIRO EN MADRID. OS CONTINUADORES

Josefina Cuesta (2008: 87) apuntou a nostalxia e o mito como algunhas das operacións máis habituais da memoria. A primeira é expresión do privilexio que o presente concede ao pasado como refuxio ante a situación social, ante unha desgraza ou ante un poder en risco de perderse. A segunda operación, o mito, encarna un imaxinario determinado arredor do cal se basea a nova comunidade reencontrada.

A recuperación futura de Celso Emilio pódese relacionar, ao noso ver, con estes usos da memoria.

5.1. A HOMENAXE A CELSO EMILIO FERREIRO EN MADRID

Trala morte do poeta de Celanova, os madrigalegos quixeron compartir a súa orfandade cunha multitudinaria homenaxe celebrada tres meses despois (3 de novembro de 1979) no Palacio dos Deportes. En palabras de César Arias¹³ “foi o maior acto que se fixo na Transición a un poeta”.

Unha ollada ás institucións e asociacións convocantes da homenaxe a Celso Emilio en Madrid permítenos comprobar as fortes relacións que o poeta mantivera en vida. Enumeramos: Fundación Pablo Iglesias, Irmandade Galega, Tertulia

Hispanoamericana, Asociación Colegial de Escritores, Asociación de Artistas y Escritores, FIM, Secretaría de Cultura do PSOE, Amigos da Unesco, *El Socialista*, *El Gallo*, *Mundo Obrero*, Ayuntamiento de Madrid, Concello de Vigo, Concello de Ferrol, Diputación de Madrid, Ateneo de Madrid.

O coordinador da comisión organizadora e xornalista de *El Socialista*, Raimundo García Paz, enviounos unha crónica informativa¹⁴ sobre os membros das distintas comisións, as sucesivas incorporacións, a divulgación do acto, os presentadores, as autoridades asistentes, os poetas e os músicos participantes:

Pouco despois, artellouse unha comisión xestora da homenaxe a Celso Emilio Ferreiro, presidida polo propio director de *El Socialista* José Antonio Gurriarán, en Santa Engracia, 165, sede do PSOE federal onde estaba a redacción do semanario. Participaban na Comisión xente tan variada coma o finado Lauro Olmo (dramaturgo) e a súa esposa Pilar Enciso, o actor Pepe Martín [...], o poeta Julio Vélez, Andrés García Ramírez, vates ámbolos dous xa desaparecidos. Igualmente participaba Julio Lacarta, poeta novo do que carezo de información. Nun segundo intre incorporouse Inés Canosa, a incansábel encargada de Sargadelos en Madrid. Tamén estivo na organización a, por entón, directora da Fundación Antonio Machado [...] e un membro da executiva da Federación Socialista Madrileña que era director de escena, xunto coa súa muller. Nomeado coordinador da Comisión, atopei o apoio de Albino Piñeiro para facer de tesoureiro, aínda que este bo home nunca quixo aparecer publicamente no seu papel. O médico Carlos Revilla, quen presidía por entón a Diputación de Madrid, alentou a celebración deste acto. [...] Pra ter unha idea do que foi aquilo, direiche que fóra do Palacio dos Deportes, quedaron preto de dous milleiros de persoas. [...] Múltiples actuacións musicais e líricas –con presenza de actores que recitaron os seus poemas– e músicos –chegados dende Galicia, Cataluña, Portugal, etc.– mesturándose nun acto do que lembro con especial agarimo a participación de Uxío Novoneyra, quen acudiu a Madrid dende O Caurel, atendendo a miña petición. [...] Cos froitos económicos da homenaxe, –que era de entrada gratuíta, pero que recibira algunhas subvencións– inda quedou un remanente que serviu para dedicarlle unha placa a Celso Emilio Ferreiro, feita polo escultor Eduardo

¹³ Entrevista persoal mantida coa autora en maio de 2000.

¹⁴ Correspondencia electrónica mantida entre 2007 e 2008.

Rodríguez Osorio, que figura na rúa Juan Bravo de Madrid.

Ademais da comisión organizadora e xestora citada, tamén foi clave o apoio do asociacionismo galego en Madrid. Así se explica que entre o arquivo documental de Irmandade Galega, que amablemente nos cedeu José Escudero, encontremos noticias de prensa, programa, invitación aos actos, poemas lidos e outra documentación interna¹⁵.

5.2. OS CONTINUADORES DE CELSO EMILIO FERREIRO NOS ANOS 80, 90 E NO NOVO SÉCULO

Os madrigalegos de épocas posteriores non esqueceron a figura carismática de Celso Emilio, de aí que o seu nome bautice todo tipo de actividades culturais. Enumeramos:

- O premio literario de narrativa galega convocado por Irmandade Galega co nome de quen fora o seu primeiro presidente. A primeira noticia aparece o 27/3/1980. Os premiados coñeceranse na revista *Raigame* II (gañador Xosé M. Martínez Oca e mención especial a J. G. Feixoo Cid). Segundo nos informou José Escudero, o premio durou dous ou tres anos e os autores nunca tiveron a satisfacción de veren publicadas as súas obras.
- O renacemento da Aula de Cultura Galega do Ateneo de Madrid en xaneiro de 1991. Na recuperación desta Aula pesou a lembranza e o facer ateneístico a partir de Celso Emilio, tal e como nos recordou Carme Novoa¹⁶. O acto inaugurador titulouse “Recuerdo de Celso Emilio Ferreiro” e nel participaron Francisco Rodríguez, Moraima, Fermín Bouza, Dionisio Gamallo, César Antonio Molina, Rafael

Montesinos, Carme Novoa, Lauro Olmo e Rafael Taibo.

-O selo da colección “O Roibén” do grupo Bilbao. A partir de 2000, a colección de poesía “O Roibén” deixou de editarse baixo o selo “Río Xuvia” e acolleuse baixo o selo Asociación Celso Emilio Ferreiro (acef). Coa fundación da asociación pretendíase mellorar os cadernos poéticos, pero o proxecto manterase só nominalmente na colección como homenaxe ao poeta de Celanova.

6. REMATE

Este percorrido por Celso Emilio Ferreiro acabou sendo unha topoanálise, un estudo das pasaxes da vida íntima e dos lugares. Pero tamén unha mostra de como en Madrid se traballou pola recuperación e a reformulación política e cultural (non só da literatura, tamén doutras artes) dunha Galicia desorganizada e desfeita nos anos 70. Daquela, para cubrir os baleiros, sen contactos canalizados nin axudas institucionais, fixeron falta –como nos indicou César Arias– “Quixotes”.

A canda Celso Emilio Ferreiro foron aparecendo nomes de madrigalegos que o coñeceron e trataron, algúns deles temos a sorte de escoitalos hoxe (Fermín Bouza, Vicente Araguas, Inés Canosa, Carme Novoa, José Escudero, Raimundo García, María Victoria Villaverde, Xosé Soto...). Son a memoria dun tempo que cómpre estudar para recordar, tamén, aos que xa non están.

Moitas grazas.

¹⁵ A presentación do acto, se facemos caso ao programa, correu a cargo de Fernando Rey, María Asquerino, María Paz Ballesteros e Pepe Martín. As intervencións musicais desenvóléronse nos catro idiomas peninsulares. En galego cantaron Amancio Prada, Bibiano, Benedicto, Pilocho, Luís Emilio Batallán, Miro Casabella e Jei Noguero. En castelán, catalán e vasco púidose escoitar a Pablo Guerrero, Pi de la Serra, Manuel Luna, Elisa Serna, Urko, Labordeta e seis compoñentes do antigo Aguaviva.

A poesía de Celso Emilio escoitouuse na voz de Aurora Bautista, Carmen Bernardos, María Luisa San José, Inés Canosa, Sabina de la Cruz, Francisco Rabal, José Luis Pellicana, Uxío Novoneyra, Pepe Sancristán, Nela Iglesias, Antón de Santiago, Ezequiel Méndez, Sara Lezana, María Cuadra e os catro presentadores do acto.

Poetas houbo que dedicaron composicións propias ao autor homenaxeado. Foi o caso de Ernesto Cardenal, Rafael Morales, Ramón de Garciasol, Rafael Alberti, Gamallo Fierros, Fariña Jamardo, Ana Caxiao, Xavier Vaz, Daniel Cortezón, Lauro Olmo, Antonio Colinas, Manuel Lacarta, Jesús Montoro, Andrés García Madrid, Julio Vélez, García Osuna, Diego Jesús Jiménez, Leopoldo de Luis, Manuel Cuña Novás, Alfredo Conde, Apuleyo Soto, Javier Villán, Enrique Azcoaga, Maximino Castiñeiras, Hebe Chás, Pablo Yagüe, Félix Maraña, Fernando Aramburu, Vicente Araguas, López-Casanova, Carlos Álvarez, Ánxeles Penas, Xesús Alonso Montero.

¹⁶ Entrevista persoal mantida en xuño de 2005.

7. REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ACUÑA, Ana (1998): “Os *Juegos Florales* da A.C.A. «Santa Cecilia» (Marín): poemario premiado de Celso Emilio Ferreiro e variantes voluntarias posteriores”, *Madrygal. Revista de Estudos Gallegos*, nº 1, pp. 13-25.
- _____ (2009): *Facer literatura galega en Madrid (1950-2000)*. [formato CD-ROM] Santiago de Compostela: Universidade.
- ACUÑA, Ana e PEREIRA, Manuel (no prelo): *Escrito en gallego. As recensións de Celso Emilio Ferreiro no ABC*. Vigo: Xerais.
- ALONSO MONTERO, Xesús (1982): *Celso Emilio Ferreiro (Estudio)*. Madrid: Júcar.
- _____ (1989): “Celso: catro cartas desde Caracas”, *A Nosa Terra. A Nosa Cultura (Celso Emilio Ferreiro: común temos a pátria)*, nº 11, pp. 51-53.
- ARAGUAS, Vicente (1989): “Crónica de nós”, en Xosé Luís Méndez Ferrín, Vicente Araguas, Ramiro Fonte e Anxo Tarrío Varela, *Celso Emilio Ferreiro. 1912-1979. Unha fotobiografía*. Vigo: Xerais.
- _____ (1991): “Madrid: os traballos e os días”, en VV.AA., *Voz e voto. Homenaxe a Celso Emilio Ferreiro no X Aniversario do seu pasamento*. Celanova: Patronato Curros Enríquez, pp. 18-20.
- CASTELO, Miguel (1981): “Lembranza de Celso Emilio Ferreiro. Onde o mundo se chama Celanova”, *Man Común*, nº 8, pp. 34-38.
- CORTEZÓN, Daniel (1991): “Lembranzas”, en VV.AA., *Voz e voto. Homenaxe a Celso Emilio Ferreiro no X Aniversario do seu pasamento*. Celanova: Patronato Curros Enríquez, pp. 55-59.
- CUESTA, Josefina (2008): *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*. Madrid: Alianza.
- FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco (1955): *Escolma da poesía galega, IV. Os contemporáneos*. Vigo: Galaxia.
- FREIXANES, Víctor (1980): “Memoria de Celso Emilio Ferreiro”, en VV.AA., *Galicia no ano 79*. A Guarda: J. A. Vicente.
- _____ (1982): *Unha ducia de galegos*. Vigo: Galaxia.
- OLMO, Lauro (1991): “Un testigo excepcional”, en VV.AA., *Voz e voto. Homenaxe a Celso Emilio Ferreiro no X Aniversario do seu pasamento*. Celanova: Patronato Curros Enríquez, pp. 151-153.
- PARÍS, Carlos (2006): *Memorias sobre medio siglo. De la Contrarreforma a Internet*. Barcelona: Península.
- PORTEIRO, M. José e PEROZO, J. Antonio (1981): *Celso Emilio Ferreiro compañeiro do vento e das estrelas*. Madrid: Akal.
- REQUEIXO, Armando (2004): “Introdución”, en Celso Emilio Ferreiro, *Viaxe ao País dos Ananos*, Vigo: Xerais, pp. 17-81.
- VV. AA. (1989): *Celso Emilio Ferreiro: común temos a pátria (A Nosa Terra. A Nosa Cultura, nº 11)*. Vigo: Promocións Culturais Galegas.